

Η ΖΩΗ ΩΣ ΑΓΑΘΟ: ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΙΚΗ ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΟΤΙΣΤΙΚΗΣ ΒΙΟΗΘΙΚΗΣ*

Στόχος μου στη μελέτη αυτή είναι να εξετάσω το κοινοτιστικό βιοηθικό έπιχειρήμα του Michael Sandel κατά της «γενετικής μηχανικής», όπως αυτό παρουσιάστηκε σχετικά πρόσφατα στο βιβλίο του *The Case Against Perfection: Ethics in the Age of Genetic Engineering* (2007)¹, και να ασκήσω κριτική σ' αυτό τόσο από τη θέση του νεοαριστοτελικού επιχειρήματος όσο και μέσω της επιχειρηματολογίας των υποστηρικτών της θεωρίας των δικαιωμάτων, εξετάζοντας συγχρόνως και άλλα σύγχρονα μη-κοινοτιστικά επιχειρήματα σχετικά με τον γενετικό παρεμβατισμό και τη φυσική βελτίωση του ανθρώπινου είδους, όπως αυτά έχουν

* Η μελέτη αυτή αποτελεί επεξεργασμένη μορφή ανακοίνωσής μου με τίτλο «Ευγονική, γονεϊκή έπιλογή και ανθρώπινο αγαθό: βιοϊατρικές έπιστήμες και κοινοτιστικό βιοηθικό έπιχείρημα» ή όποια παρουσιάστηκε στο Α' Πανελλήνιο Συνέδριο Φιλοσοφίας της Έπιστήμης που οργανώθηκε από το Τμήμα Μεθοδολογίας, Ιστορίας και Θεωρίας της Έπιστήμης του Έθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών (Αθήνα 15-17 Οκτωβρίου 2010).

1. M. SANDEL, *The Case Against Perfection, Ethics in the Age of Genetic Engineering*, Cambridge, Mass., The Belknap Press of Harvard Univ. Press, 2007. [Το βιβλίο αυτό του Sandel μεταφράστηκε πρόσφατα και στην ελληνική γλώσσα: M. SANDEL, *Ενάντια στην τελειότητα. Η ήθική στην εποχή της γενετικής μηχανικής*, μτφρ. Δ. Γκιννοσάτη, έπιμ. Κ. ΛΙΒΙΕΡΑΤΟΥ, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2011. Όλες οι παραπομπές στη μελέτη αυτή είναι από την αγγλική έκδοση και οι μεταφράσεις των κειμένων του Sandel από την αγγλική στην ελληνική είναι δικές μου]. Ο Michael Sandel ενδιαφέρθηκε για θέματα ήθικης και βιοτεχνολογίας όταν κατά το τέλος του 2001 τοποθετήθηκε στο νεοσύστατο Αμερικανικό Προεδρικό Συμβούλιο Βιοηθικής (υπό την Προεδρία του George W. Bush) και, έκτοτε, ασχολήθηκε με το αντικείμενο αυτό, δίνοντας ποιάλες διαλέξεις, όμιλίες και μαθήματα. Το 2006 δίδαξε έπίσης σε συνεργασία με τον βιολόγο Douglas Melton στο Πανεπιστήμιο Harvard, όπου ύπηρετεί, ένα μάθημα με τίτλο «Ήθική, βιοτεχνολογία, και το μέλλον της ανθρώπινης φύσης» (βλ. τις ευχαριστίες του M. SANDEL, *αυτόθι*, σσ. vii-x). Πρίν από το βιβλίο αυτό, ό Sandel είχε δημοσιεύσει και κάποια άλλα άρθρα σχετικά με τα θέματα αυτά, τα όποια ένωματώθηκαν μαζί με τις διαλέξεις του στο μικρό αυτό βιβλίο: (α) M. SANDEL, What's wrong with enhancement?, Presentation to The President's Council on Bioethics, 2002 (www.bioethics.gov/background/sandelpaper.html). (β) M. SANDEL, The Case against Perfection: What's Wrong with Designer Children, Bionic Athletes, and Genetic Engineering, *Atlantic Monthly*, 292.3, 2004, σσ. 50-54, 56-60, 62. (γ) M. SANDEL, Embryo Ethics: The Moral Logic of Stem Cell Research, στο TOY ΑΥΤΟΥ, *Public Philosophy. Essays on Morality and Politics*, Cambridge, Mass., Harvard Univ. Press, 2005, σσ. 117-121.

διατυπωθεί από τους Jonathan Glover και John Harris². Στο *The Case Against Perfection*, ο Sandel αναφέρεται στα σύγχρονα έπιτεύγματα της γενετικής μηχανικής και επιχειρεί κριτική τους υποστηρίζοντας την απόρριψή τους σε ηθική βάση, χρησιμοποιώντας, έμμέσως τουλάχιστον, μεταξύ άλλων, και όρισμένα, κατά τη γνώμη μου, νεοαριστοτελικής έμπνεύσεως επιχειρήματα. Στη μελέτη αυτή θα αναφερθώ μόνο σε μερικά από τα επιχειρήματα του Sandel που φαίνονται να είναι, κατά τη γνώμη μου, νεοαριστοτελικής έμπνεύσεως και θα επιχειρήσω να τα καταρρίψω έν μέρει.

Το έπιχείρημα του Michael Sandel εντάσσεται σε μία ευρύτερη ομάδα κανονιστικών ήθικων θεωριών που διαμορφώνουν τα έν λόγω κοινοτιστικά βιοηθικά επιχειρήματα (ἀρετολογική ήθική, κοινοτισμός, ήθική της φροντίδας), οί όποιες τονίζουν τη σημασία ένός κοινοῦ ἀγαθοῦ (κοινοτικές ἀξίες, κοινωνικοί στόχοι, παραδοσιακές πρακτικές και συνεργατικές ἀρετές) που τα μέλη της κοινότητας οφείλουν να ἀκολουθοῦν, και υποστηρίζουν ότι οί ἀνάγκες, οί επιθυμίες και οί επιδιώξεις των ἀνθρώπων είναι ἀναπόφευκτα διαμορφωμένες από τις κοινότητες στις όποιες αὐτοί ἀνήκουν³. Ὑπό αὐτή την έννοια, βλέπουμε την εφαρμογή κοινοτιστικών θεωριών, όπως της ήθικης της φροντίδας, ἀλλά και καθαρά κοινοτιστικοῦ επιχειρήματος, όπως έν μέρει αὐτοῦ του Sandel, ο οποίος ἀσκει κριτική στην πρακτική και τις προοπτικές της εὐγονικής⁴.

Πράγματι, ή πρόοδος που έχει έπιτευχθεί τα τελευταία χρόνια στη γενετική έπιστήμη και στην ἀναπαραγωγική τεχνολογία έχει προσφέρει τη δυνατότητα να μειώσουμε την εμφάνιση ἀναπηριών και παθήσεων πριν από τη γέννηση, ἀλλά ἀκόμη και να προσθέσουμε ἀναπηρίες, αν αὐτές δέν τις ἐκλαμβάνουμε ως τέτοιες ἀλλά ως συστατικά της ταυτότητάς μας, όπως, στην πραγματική περίπτωση, στην όποία ἀναφέρεται ο Sandel, που έλαβε χώρα στις ΗΠΑ, κωφών γονέων που ζητοῦσαν τὸ παιδί τους να γεννηθεί κωφό, γιατί δέν ἐκλάμβαναν την κώφωση ως ἀναπηρία ἀλλά ως διακριτή πολιτισμική ταυτότητα⁵. Ὅμως, τὸ ἐρώτημα που τίθεται είναι κατά πόσον θά πρέπει να δοῦμε με θετικό τρόπο τη δύναμη αὐτή που μάς παρέχουν τα σύγχρονα έπιτεύγματα των βιοϊατρικών έπιστημών, ή όποία με την πρόοδο της έπιστήμης θά γίνεται ἀκόμη μεγαλύτερη, ή αν θά πρέπει να φοβόμαστε τις επιπτώσεις της. Τα προβλήματα που σχετίζονται με την εὐγονική έχουν στη σύγχρονη βιβλιογραφία κατά τὸν 20ὸ αἰώνα συζητηθεί σε σχέση με τις γενετικές έπιλογές που σχετίζονται με ἀναπηρίες, τη γενετική βελτίωση, τὸ δικαίωμα της γονεϊκής έπιλογής, τὸ συμφέρον των

2. J. GLOVER, *Choosing Children: The Ethical Dilemmas of Genetic Intervention*, Oxford, Clarendon Press, 2006 και J. HARRIS, *Enhancing Revolution: The Ethical Case for Making Better People*, Princeton & Oxford, Princeton Univ. Press, 2007.

3. T. L. BEAUCHAMP & J. F. CHILDRESS, *Principles of Biomedical Ethics*, 5th ed., Oxford, Oxford Univ. Press, 2001, σ. 362.

4. Βλ. ένδεικτικά τη συλλογή άρθρων M. PARKER (έπιμ.), *Ethics and Community in the Health Care Professions*, London, Routledge, 1999 και M. SLOTE, *The Ethics of Care and Empathy*, London, Routledge, 2007.

5. M. SANDEL, *The Case Against Perfection*, ένθ' άν., σσ. 1-3.

παιδιών, τὸ χρέος μας πρὸς τὶς μελλοντικὲς γενιές, καθὼς καὶ μὲ τὴν ἔννοια τῆς αὐτονομίας γενικότερα.

Κατὰ τὸν Sandel, «ὅταν ἡ ἐπιστῆμη προχωρᾷ γρηγορότερα ἀπὸ τὴν ἠθικὴ κατανόηση, ὅπως συμβαίνει στὶς μέρες μας, οἱ ἄνδρες καὶ οἱ γυναῖκες παλεύουν νὰ ἐκφράσουν τὴν ἀνησυχία τους» καὶ «στὶς φιλελεύθερες κοινωνίες προσεγγίζουν τὴ γλώσσα τῆς αὐτονομίας, τῆς ἀκριβοδικίας καὶ τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων»⁶. Ὅμως, σύμφωνα μὲ τὸν Sandel, «αὐτὸ τὸ κομμάτι τοῦ ἠθικοῦ λεξιλογίου μας δὲν μᾶς παρέχει τὰ ἀναγκαῖα ἐφόδια ὥστε νὰ μπορέσουμε νὰ ἀπαντήσουμε στὰ πολὺ δυσκολότερα προβλήματα ποὺ τίθενται ἀπὸ τὴν κλωνοποίηση, τὰ παιδιά κατὰ παραγγελία («designer children») καὶ τὴ γενετικὴ μηχανικὴ»⁷. Τὰ ἐπιτεύγματα, ἢ τουλάχιστον τὰ ἐν δυνάμει ἐπιτεύγματα τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης, αὐτὰ ποὺ εἶναι δηλ. δυνατόν νὰ πραγματοποιηθοῦν πλέον ἀπὸ τὶς σύγχρονες ἐπιστήμες τῆς βιολογίας, τῆς γενετικῆς καὶ τῆς βιοτεχνολογίας, μᾶς προκαλοῦν ἓνα εἶδος «ἠθικοῦ ἰλίγγου»: «γὰ νὰ καταστεῖ δυνατόν νὰ ἀντιμετωπίσουμε τὴν ἠθικὴ τῆς βελτίωσης, χρειάζεται νὰ ἔρθουμε ἀντιμέτωποι μὲ ἐρωτήματα ποὺ κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος τους ἔχουν χαθεῖ ἀπὸ τὸν σύγχρονο κόσμον – ἐρωτήματα ἀναφορικὰ μὲ τὴν ἠθικὴ ὑπόσταση τῆς φύσης καὶ τὴν ὀρθὴ ἠθικὴ ἀνθρώπινη θεώρηση τοῦ δοθέντος κόσμου»⁸. Στὴν προκειμένη περίπτωση, τὸ πρόβλημα κατὰ τὸν Sandel εἶναι ὅτι τὰ θέματα αὐτὰ «τείνουν πρὸς τὴ θεολογία καὶ οἱ σύγχρονοι φιλόσοφοι καὶ οἱ θεωρητικοὶ τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης τείνουν νὰ ἀποστασιοποιοῦνται ἀπὸ αὐτά, ὅμως, οἱ νέες δυνατότητες τῆς βιοτεχνολογίας τὰ καθιστοῦν ἀναπόφευκτα»⁹.

Στὸ βιβλίο αὐτό, ὁ Sandel ἐπιλέγει νὰ ἐπιχειρηματολογήσει κατὰ τῆς εὐγονικῆς, χωρὶς ὅμως νὰ προσπαθεῖ στὴν οὐσία νὰ καταρρίψει τὰ ἐπιχειρήματα

6. M. SANDEL, *The Case Against Perfection*, ἔνθ' ἄν., σ. 9.

7. *Αὐτόθι*.

8. *Αὐτόθι*.

9. *Αὐτόθι*, σσ. 9-10. Οἱ ἀπόψεις ποὺ διατυπώνει ὁ Sandel εἶναι, κατὰ τὴ γνώμη μου, ὁρισμένες φορὲς τουλάχιστον, βαθύτατα συντηρητικὲς, στερούμενες, σὲ ὁρισμένες περιπτώσεις, φιλοσοφικοῦ ἐπιχειρήματος. Ὁ Sandel καταφεύγει, μάλιστα, συχνά στὴ θρησκεία γὰ νὰ θεμελιώσῃ ὁρισμένες ἀπὸ τὶς θέσεις του, ἀναγνωρίζοντας βέβαια ὅτι κάτι τέτοιο στερεῖται φιλοσοφικῆς θεμελίωσης. Εἶναι, μάλιστα, ἐνδιαφέρον ὅτι χρησιμοποιεῖ «λαϊκὴ» γλώσσα μιλώνοντας, μὲ γενικὸ τρόπο ποὺ θὰ ἦταν ἐλκυστικὸς στὸν μέσο ἀμερικανό, γὰ «θρησκεία» καὶ γὰ «Θεὸ» χωρὶς ὅμως νὰ χρησιμοποιεῖ κάποιο συγκεκριμένο ἐπιχείρημα ἀπὸ τὴ δογματικὴ ἢ τὴ φυσικὴ θεολογία. Ἡ συντηρητικὴ αὐτὴ στροφή στὴ σκέψη τοῦ Sandel, ἢ ὁποία κινεῖται σὲ διαφορετικὸ πλαίσιο ἀπὸ τὴν κριτικὴ ποὺ ἐκεῖνος εἶχε ἀσκήσῃ στὴ ρωσικὴ ἔννοια τῆς δικαιοσύνης στὸ βιβλίο του *Liberalism and the Limits of Justice* (Cambridge, Cambridge Univ. Press, 1982) σηματοδοτεῖται, κατὰ τὴ γνώμη μου, μὲ τὴ δημοσίευση τοῦ βιβλίου του *America's Discontent* (Cambridge, Mass., Harvard Univ. Press, 1996), ὅπου ἀσκήσῃ γὰ πρώτη φορὰ συστηματικὴ κριτικὴ στὶς πολιτικὲς τῆς «affirmative action» ποὺ ὑπερασπίστηκαν οἱ ἐξισωτικοὶ φιλελεύθεροι καὶ κυρίως στὶς ἀπόψεις τοῦ R. DWORKIN στὸ βιβλίο του *A Matter of Principle* (Cambridge, Mass., Harvard Univ. Press, 1985, σσ. 293-315), ἀσκώντας κριτικὴ σὲ συγκεκριμένους νομικὲς ὑποθέσεις ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων ποὺ ὁ Dworkin ὑπερασπιζόταν, ὅπως ἡ περίφημη «Bakke case».

που έχουν διατυπωθεί υπέρ της γενετικής βελτίωσης του ανθρώπινου είδους, ή να τα αναλύσει έστω και επιγραμματικά. Οί απόψεις αυτές του Sandel εντάσσονται σε μία σημαντική αγγλόφωνη παράδοση επιχειρημάτων του κλάδου της εφαρμοσμένης ήθικης («applied ethics») που έχει άσκηθεί από φιλοσόφους, όπως ο Jonathan Glover, τον οποίο, περιέργως, ο Sandel ούτε καν αναφέρει (ο Glover έχει δημοσιεύσει ήδη από το 1984 βιβλίο σχετικά με το θέμα αυτό και είναι πρωτοπόρος στον τομέα της εφαρμοσμένης ήθικης)¹⁰. Αντιθέτως, αναφέρεται σε επιχειρήματα που έχουν κατά καιρούς άσκηθεί στο παρελθόν κατά της γενετικής βελτίωσης του ανθρώπινου είδους ώσάν να πρόκειται για νέα θέματα που αυτός θέτει για πρώτη φορά. Ενδεικτικά αναφέρω ότι κάνει χρήση του επιχειρήματος των μελλοντικών γενεών, χωρίς να κάνει καν μνεία στην επιχειρηματολογία του Derek Parfit¹¹ και στον τρόπο που αυτή έχει περαιτέρω αναπτυχθεί στο πεδίο της εφαρμοσμένης ήθικης από τους Jonathan Glover¹², John Harris¹³ και Tim Mulgan¹⁴.

Κατά τον Sandel, κάθε προσπάθεια που τυχόν επιχειρείται από όποιουσδήποτε γονείς να βελτιώσουν γενετικά τα τέκνα τους διαστρεβλώνει «το τί σημαίνει να είναι κανείς γονιός», το «τέλος» του γονέα, το «τέλος» της γονεϊκής ιδιότητας. Κάθε απόπειρα γενετικής βελτίωσης αντιτίθεται στον τρόπο με τον οποίο εκλαμβάνουμε «τα παιδιά ως δώρο», στον τρόπο με τον οποίο «δεχόμαστε τα παιδιά όπως έρχονται», όπως δηλ. αυτά γεννιούνται, χωρίς να έχουμε τη δυνατότητα να τα επιλέξουμε¹⁵. Κατά τον Sandel, δεν είναι επιτρεπτό να προσφέρουμε στα παιδιά μας όσα περισσότερο γίνεται γενετικώς, με τον ίδιο τρόπο που τους παρέχουμε ιδιωτική εκπαίδευση, γιατί οποιαδήποτε τέτοιου είδους παρέμβαση θα διαστρέβλωνε το αντικείμενο της αγάπης, αφού θεωρητικά οφείλουμε να αγαπάμε τα παιδιά μας «όπως έρχονται», να τα αγαπάμε γι' αυτό που είναι, όπως γεννήθηκαν. Η τάση μας να «παιζουμε τους θεούς» ενδέχεται να απειλήσει την εκτίμηση της ζωής «ως δώρου» και να αναιρέσει το τέλος του ανθρώπου. Η ζωή αποτελεί, κατά τον Sandel, ένα αγαθό που μας δίδεται ως δώρο και πρέπει να είμαστε ευγνώμονες γι' αυτό χωρίς να προσπαθούμε να επέμβουμε σ' αυτό με όποιονδήποτε τρόπο.

Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, κατά τον Sandel οποιαδήποτε είδους γενετική παρέμβαση θα διαστρέβλωνε το αντικείμενο της αγάπης. Η ζωή

10. Βλ. J. GLOVER, *Causing Death and Saving Lives*, Harmondsworth, Penguin, 1977.

11. Βλ. ενδεικτικά D. PARFIT, *Future Generations: Further Problems*, *Philosophy & Public Affairs*, 11.2, 1982, σσ. 113-172 και, ιδιαίτερα, στο D. PARFIT, *Reasons and Persons*, Oxford, Clarendon Press, 1984.

12. J. GLOVER, *What Sort of People Should There Be?*, London, Pelican Books, 1984, και TOY AYTOY, *Choosing Children. Genes, Disability, and Design*, Oxford, Clarendon Press, 2006.

13. J. HARRIS, *Enhancing Evolution. The Ethical Case for Making Better People*, Princeton & Oxford, Princeton Univ. Press, 2007.

14. T. MULGAN, *Future People*, Oxford, Oxford Univ. Press, 2006.

15. M. SANDEL, *The Case Against Perfection*, ενθ' άν., σ. 45.

είναι ένα δώρο και θα πρέπει να την δεχόμαστε όπως μάς δίδεται. Πόσο όμως έγκυρο είναι το επιχείρημα αυτό του Sandel; Ο Sandel ουσιαστικά υποστηρίζει δύο θέσεις, εξάγοντας τη δεύτερη από την πρώτη, χωρίς όμως, κατά τη γνώμη μου, να είναι εμφανές πώς καταλήγει στη δεύτερη θέση έχοντας υποστηρίξει την πρώτη. Πρώτον, υποστηρίζει ότι η ζωή αποτελεί ένα αγαθό που μάς δίδεται ως δώρο και πώς το να προσπαθήσουμε να βελτιώσουμε, με τη χρήση της σύγχρονης βιοτεχνολογίας, το ανθρώπινο είδος, επεμβαίνοντας πριν από τη γέννηση, ή ακόμη και κατά τη διάρκεια της ζωής¹⁶, θα ήταν ωσάν να μην αξιολογούσαμε το αγαθό αυτό της ζωής. Δεύτερον, υποστηρίζει ότι η όποια γενετική παρέμβαση των γονέων προς τα παιδιά τους, πριν από ή μετά τη γέννηση, διαστρεβλώνει το αντικείμενο της αγάπης, αφού θα πρέπει να δεχόμαστε τα παιδιά, και με αυτή την έννοια και τους άλλους ανθρώπους γενικότερα, «όπως έρχονται» (να τους αγαπάμε δηλ. γι' αυτό που είναι και να μην επιθυμούμε να τους αλλάξουμε), αφού βέβαια κανείς δεν είναι δυνατόν να θεωρηθεί υπεύθυνος για το γενετικό υλικό που κουβαλάει αν γεννηθεί με τον παραδοσιακό τρόπο¹⁷. Πράγματι, κανείς από εμάς δεν είναι υπεύθυνος για το χρώμα των ματιών του ή το ύψος του, όπως δεν είναι για τον βαθμό ευφυΐας του ή τη σωματική του δύναμη. Αυτά αποτελούν τυχαία χαρακτηριστικά που οι άνθρωποι αποκτούν πριν ακόμη από τη γέννησή τους άσχετα με το γεγονός πως το γενετικό υλικό των γονιών τους διαδραματίζει, σε κάποιον βαθμό τουλάχιστον, καθοριστικό ρόλο.

Πώς όμως είναι δυνατόν να απαντηθούν τα δύο αυτά επιχειρήματα που προβάλλει ο Sandel κατά της ευγονικής; Είναι τα επιχειρήματά του έγκυρα και επιτυγχάνουν, τελικώς, να μάς πείσουν σε ικανοποιητικό βαθμό κατά της ευγονικής και της βιοτεχνολογίας εν γένει;

Το πρώτο επιχείρημα που ο Sandel προτάσσει κατά της ευγονικής και των γενετικών παρεμβάσεων αφορά στη θέση που εκείνος διατύπωσε πως «η ζωή αποτελεί αγαθό». Πράγματι, η ζωή αποτελεί αναμφισβήτητο αγαθό, ίσως το πιο σημαντικό από όλα τα αγαθά υπό την έννοια ότι, αν δεν το είχαμε, δεν θα μπορούσαμε καν να κάνουμε αυτή τη συζήτηση. Είναι όμως η ζωή τελικό αγαθό; Η ζωή είναι ωραία, η ζωή είναι απαραίτητη, όμως δεν αποτελεί αυτοσκοπό, δεν είναι έγγενες αγαθό. Όπωςδήποτε, επιθυμούμε να είμαστε ζωντανοί και να παραμείνουμε ζωντανοί για όσο μεγαλύτερο χρονικό διάστημα γίνεται (ακόμη ίσως και για πάντα, αν αυτό ήταν δυνατόν), όμως σίγουρα, αν το σκεφτεί κανείς καλύτερα, κανείς δεν επιθυμεί να είναι ζωντανός μόνο και μόνο για να είναι ζωντανός. Υπάρχει σημαντική διαφορά ανάμεσα στα αγαθά

16. Πά παράδειγμα, ο Sandel υποστηρίζει το ίδιο και για τους αθλητές, και τον αθλητισμό γενικότερα, επαγγελματικό ή ερασιτεχνικό. Πβ. το κεφάλαιό του στο ίδιο βιβλίο με τίτλο «Βιονικοί αθλητές» («Bionic Athletes»), M. SANDEL, *The Case Against Perfection*, 3^η έκδ., σσ. 25-44. Πβ. επίσης και τη συνέντευξή του σχετικά με το θέμα αυτό με τίτλο «Michael Sandel on Sport and Enhancement» στο D. EDMONDS & N. WARBURTON (eds), *Philosophy Bites*, Oxford, Oxford Univ. Press, 2010, σσ. 29-37.

17. M. SANDEL, *The Case Against Perfection*, 3^η έκδ., σσ. 46-51.

πού έχουν ἐγγενή ἀξία καὶ τὰ ἐπιθυμοῦμε ὥς μέσα γιὰ νὰ ἀποκτήσουμε ἄλλα ἀγαθὰ (ὕγεια, πλοῦτος, τιμὲς καὶ ἀξιώματα) καὶ σ' αὐτὰ πού τὰ ἐπιθυμοῦμε καθ' αὐτά, ὅπως ἡ εὐδαιμονία. Ἐπομένως, χρειάζεται νὰ ἐπισημανθεῖ ἡ πολυσυμμία τῆς λέξης «ἀγαθό» καὶ νὰ γίνει διάκριση ἀνάμεσα στὰ ἀγαθὰ πού ἐπιθυμοῦμε γιὰ νὰ μπορέσουμε νὰ ἀποκτήσουμε ἄλλα ἀγαθὰ (ὅπως ἡ ὑγεία καὶ ὁ πλοῦτος) καὶ σὲ ἀγαθὰ πού τὰ ἐπιθυμοῦμε καθ' ἑαυτὰ (ὅπως ἡ εὐδαιμονία). Γιὰ παράδειγμα, κανεὶς δὲν ἐπιθυμεῖ νὰ γίνει πλούσιος μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ εἶναι πλούσιος, ἀφοῦ συνήθως ἐπιθυμοῦμε νὰ ἔχουμε χρήματα ὥστε νὰ εἴμαστε σὲ θέση νὰ κάνουμε ἄλλα πράγματα, νὰ ἀγοράσουμε βιβλία, ροῦχα, νὰ ταξιδέψουμε, νὰ πᾶμε διακοπές, νὰ βοηθήσουμε τοὺς φίλους μας καὶ τοὺς συγγενεῖς μας, ἢ ἄλλους ἀνθρώπους πού ἔχουν ἀνάγκη, κ.ἄ. Ἐπίσης, κανεὶς δὲν ἐπιθυμεῖ νὰ εἶναι ὑγιὲς ἀπλῶς γιὰ νὰ εἶναι ὑγιὲς. Ἡ ὑγεία δὲν ἀποτελεῖ ὑπέρτατο, τελικό, ἀγαθό, ἀφοῦ ἐπιθυμοῦμε νὰ εἴμαστε ὑγιεῖς ἐπίσης γιὰ νὰ μπορούμε νὰ κάνουμε ἄλλα πράγματα. Ἡ ὑγεία δὲν εἶναι αὐτοσκοπὸς ὑπὸ τὴν ἔννοια ὅτι ἡ ὑγεία ἀποτελεῖ ἓνα ἀγαθὸ πού ὅλοι ἐπιθυμοῦμε βέβαια νὰ ἔχουμε, γιατί χωρὶς αὐτὸ ἡ ζωὴ μας ἀποκτᾷ χαμηλὴ ποιότητα ἢ καὶ παύει νὰ ὑφίσταται, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἓνα ἀγαθὸ πού τὸ ἐπιδιώκουμε καθ' ἑαυτό¹⁸.

Τὸ δεύτερο ἐπιχείρημα τοῦ Sandel εἶναι συναφὲς μὲ τὸ πρῶτο ὑπὸ τὴν ἔννοια πὼς ὁ Sandel ὑποστηρίζει πὼς ἡ ζωὴ εἶναι ἓνα δῶρο καὶ πὼς θὰ πρέπει νὰ τὴν δεχόμαστε ὅπως μᾶς δίδεται¹⁹. Κατὰ τὸν Sandel, τὸ νὰ προσπαθήσουμε νὰ ἐπέμβουμε γενετικά στὴ σωματικὴ μας διάπλαση ἢ σ' αὐτὴν τῶν παιδιῶν μας εἶναι ὡσὰν νὰ ἀρνούμαστε τὸ δῶρο τῆς ζωῆς. Πράγματι, ἡ ζωὴ εἶναι ἓνα δῶρο καί, ὅπως τὰ ἄλλα πολὺ μικρότερα δῶρα πού μᾶς κάνουν, θὰ πρέπει νὰ εἴμαστε εὐγνώμονες γι' αὐτὴν καὶ νὰ μὴν προσπαθοῦμε νὰ τὴν ἀλλάξουμε. Ὅμως, μὲ τὸ δῶρο τῆς ζωῆς, ἔρχονται, ἐνδεχομένως, μαζὶ καὶ πολλὰ ἄλλα πράγματα, ὅπως μιὰ καλὴ ὄραση, ὑγιὲς δόντια καὶ ὑγιὲς μαλλιά. Γιὰ παράδειγμα, ὀρισμένοι ἄνθρωποι ἔχουν ἀπολύτως ὑγιὲς δόντια καὶ δὲν χρειάζεται ποτὲ νὰ πᾶνε στὸν ὀδοντίατρο. Ἄλλοι, ὅμως, ἔχουν συνεχῶς προβλήματα. Τὰ ὑγιὲς δόντια, ὅταν τὰ ἔχουμε, τὰ θεωροῦμε ὡς «δῶρο», ὅταν ὅμως δὲν τὰ ἔχουμε πηγαίνουμε στὸν ὀδοντίατρο. Δὲν ἀφήνουμε νὰ χάσουμε τὰ δόντια μας ἢ τὰ μαλλιά μας γιατί θέλουμε νὰ συνεχίσουμε νὰ τὰ θεωροῦμε ὡς δῶρο, κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο πού προσπαθοῦμε νὰ γιατρευτοῦμε ὅταν ἀρρωστήσουμε. Γενικότερα, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τουλάχιστον, ἡ τάση πού ἔχουμε εἶναι νὰ προσπαθοῦμε νὰ βελτιώσουμε τὸν ἑαυτό μας μὲ τὸν καλύτερο δυνατὸ τρόπο, ἐκτὸς καὶ ἂν εἴμα-

18. Ἡ ζωὴ, ὅπως ἡ ὑγεία, εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ τὴν εὐδαιμονία. Ὅμως, ὅπως χαρακτηριστικὰ σημειώνει ὁ Ἀριστοτέλης στὰ *Ἠθικά Νικομάχεια*: «Τελειότερον δὲ λέγομεν τὸ καθ' αὐτὸ διωκτὸν τοῦ δι' ἕτερον καὶ τὸ μηδέποτε δι' ἄλλον αἰρετὸν τῶν <καί> καθ' αὐτὰ καὶ δι' αὐτὸ αἰρετῶν, καὶ ἀπλῶς δὲ τέλειον τὸ καθ' αὐτὸ αἰρετὸν ἀεὶ καὶ μηδέποτε δι' ἄλλο. Τοιοῦτον δ' ἡ εὐδαιμονία μάλιστα εἶναι δοκεῖ ταύτην δὲ καὶ ἡδονὴν καὶ νοῦν καὶ πᾶσαν ἀρετὴν αἰρούμεθα μὲν καὶ δι' αὐτά (μηθενὸς γὰρ ἀποβαίνοντος ἐλοίμεθ' ἂν ἕκαστον αὐτῶν), αἰρούμεθα δὲ καὶ τῆς εὐδαιμονίας χάρι, διὰ τούτων ὑπολαμβάνοντες εὐδαιμονήσιν. Τὴν δ' εὐδαιμονίαν οὐδεὶς αἰρεῖται τούτων χάριν, οὐδ' ὅλως δι' ἄλλο» (*Ἠθικά Νικομάχεια*, Α, 1097 a 30-1097 b 8). Πβ. *αὐτόθι*, Α, 1094 a 1-3, 1094 a 6-9 καὶ 1094 a 18-24.

19. M. SANDEL, *The Case Against Perfection*, ἐνθ' ἂν., σ. 62.

στε ἀκρατεῖς καί, ὅπως ἡ Μήδεια, γνωρίζουμε ποιὸ εἶναι καλὸ καὶ τὸ ἐπικροτοῦμε ἀλλὰ ἀκολουθοῦμε τὸ χειρότερο²⁰. Ἐπομένως, εἶναι δυνατόν, κατὰ τὴ γνώμη μου, νὰ ὑποστηρίξει κανεὶς ὅτι τὰ ἐπιτεύγματα τῆς σύγχρονης βιοτεχνολογίας καὶ ἡ πρόοδος τῆς ἱατρικῆς ἐπιστήμης ἐν γένει κάθε ἄλλο παρὰ ἀρνοῦνται τὸ ἀγαθὸ τῆς ζωῆς. Ἀντιθέτως, συνεισφέρουν στὴ συντήρηση τῆς ζωῆς καὶ στὴ βελτίωσή της.

Τέλος, ἄμεσα συνδεδεμένη μὲ τὴν προαναφερθεῖσα θέση τοῦ Sandel εἶναι αὐτὴ πού ὑποστηρίζει ὅτι ὁποιαδήποτε γενετικὴ ἢ ἄλλη παρέμβαση θὰ διαστρέβλωνε τὸ ἀντικείμενο τῆς ἀγάπης. Κατὰ τὸν Sandel, τὸ νὰ προσπαθήσουμε νὰ ἀλλάξουμε μὲ ὁποιοδήποτε τρόπο τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα, σωματικὰ ἢ ψυχικὰ, ἐνὸς ἄλλου ἀνθρώπου εἶναι ὡσὰν νὰ προσπαθοῦμε νὰ ἀλλάξουμε τὸ πρόσωπο πού ἐξ ἀρχῆς ἀγαπήσαμε. Προσπαθοῦμε δηλ. νὰ ἀλλάξουμε τὸ ἀντικείμενο τῆς ἀγάπης, «τὸ φιλητόν», ὅπως θὰ ἔλεγε ὁ Ἀριστοτέλης (*Ηθ. Νικ.*, Θ, 1155b 17-21). Ὁ Sandel ἔχει βέβαια ἀπόλυτο δίκιο μὲ τὴν παρατήρησή του αὐτή. Ὅπωςδήποτε, ἀγαπᾶμε τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους γιὰ τὶς ιδιότητες πού αὐτοὶ ἔχουν, τοὺς ἀγαπᾶμε ὅπως εἶναι, γιατί, ἂν ἦταν διαφορετικοί, δὲν θὰ τοὺς ἀγαπούσαμε. Ὁ λόγος πού τοὺς ἀγαπήσαμε ἐξ ἀρχῆς ἦταν γιατί ἦταν αὐτοὶ πού εἶναι. Αὐτὸ ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι δὲν ἐπιθυμοῦμε νὰ τοὺς βελτιώσουμε, νὰ τοὺς ἀλλάξουμε ἔστω καὶ λίγο πρὸς τὸ καλὺτερο ἢ ὅτι, ἂν εἶχαμε τὴ δυνατότητα, δὲν θὰ τοὺς προσφέραμε ὅτιδήποτε θὰ ἦταν ἀναγκαῖο γιὰ τὴ διευκόλυνση τῆς ζωῆς τους ἢ τὴ βελτίωση τῆς υἱείας τους. Ἀκόμη καὶ ἂν δὲν ἐπιθυμοῦμε νὰ ἀλλάξουμε τὸ παραμικρὸ στὸ πρόσωπο πού ἀγαπᾶμε, σίγουρα ἐπιθυμοῦμε τὸ πρόσωπο αὐτὸ νὰ παραμείνει ὑγιὲς καί, ἂν δυστυχῶς αὐτὸ δὲν συμβεῖ, θὰ προσπαθήσουμε μὲ κάθε τρόπο, ἂν πραγματικὰ ἀγαπᾶμε τὸ πρόσωπο αὐτό, νὰ βελτιώσουμε τὴν υἱεία του.

Ἐπὶ πλέον, ἐκτὸς καὶ ἂν ἀγαποῦμε τέλεια ὄντα²¹ (λ.χ. κατὰ τὸ ἀπόλυτο πρότυπο τοῦ ἀνώτερου εἶδους τῆς ἀριστοτελικῆς φιλίας, τῆς φιλίας κατ' ἀρετήν, ὅποτε δὲν συντρέχει λόγος νὰ ἀλλάξουμε τίποτε στὸν ἄλλον, ἀφοῦ ὁ ἄλλος εἶναι ἐνάρετος ὅπως εἴμαστε βέβαια καὶ ἐμεῖς), τὶς περισσότερες φορὲς, ἂν ὅχι πάντοτε, ὑπάρχουν στοιχεῖα πού θὰ ἐπιθυμούσαμε νὰ βελτιώσουμε στοὺς ἀνθρώπους πού εἶναι ἀγαπητοὶ σὲ ἐμᾶς, ἐκτὸς βέβαια καὶ ἂν αὐτὰ ἦταν πού μᾶς ἔκαναν νὰ

20. ΕΥΡΙΠΙΔΟΥ, *Μήδεια*, 1076-1080: «οὐκέτ' εἰμὶ προσβλέπειν/ οἶά τε πρὸς ὑμᾶς, ἀλλὰ νικῶμαι κακοῖς./ καὶ μανθάνω μὲν οἶα μέλλω κακά,/ θυμὸς δὲ κρείσσων τῶν ἐμῶν δουλευμάτων,/ ὅσπερ μεγίστων αἶπιος κακῶν δροτοῖς». Πβ. Θ. Ν. ΠΕΛΕΓΡΙΝΗ, *Κεφάλαια ἠθικῆς φιλοσοφίας*, Ἀθήνα, 1980, σσ. 107-108. Πβ. ἐπίσης Ε. ΛΕΟΝΤΣΙΝΗ, *Σωκρατικὰ ἠθικὰ παράδοξα καὶ ἀριστοτελικὴ ἀκρασία*, *Φιλοσοφία*, 37, 2007, σ. 128, σημ. 14.

21. Ὑπὸ τὴν ἴδια ἐννοια, ὅμως, ἓνας κόσμος στὸν ὁποῖο θὰ ὑπῆρχαν μόνο τέλεια ὄντα, θὰ ἦταν ἓνας κόσμος πολὺ βαρετὸς καὶ ὁμοιόμορφος. Ὁ Sandel ἔχει δίκιο, ὅταν ὑποστηρίζει πὼς μὲ τὸ νὰ προσπαθοῦμε νὰ παράγουμε γενετικῶς βελτιωμένους ἀνθρώπους στερούμαστε τὸ «δῶρο τῆς ζωῆς», ὑπὸ τὴν ἐννοια ὅτι αὐτὸ πού συχνὰ θαυμάζουμε στὸν ἄλλον εἶναι ἀκριβῶς τὸ γεγονὸς πὼς δὲν εἶναι τέλειος, ἀλλὰ πὼς ἀντιθέτως προσδιορίζεται ἀπὸ αὐτὰ τὰ μοναδικὰ χαρακτηριστικὰ πού τὸν καθιστοῦν νὰ εἶναι αὐτὸ τὸ συγκεκριμένο πρόσωπο καὶ ὄχι κάποιο ἄλλο.

τούς αγαπήσουμε ἐξ ἀρχῆς (γιά νά χρησιμοποιήσω ἕνα ἀφελές παράδειγμα, ἂν ἐρωτευτήκαμε κάποιον γιά τὰ κασιτανά του μάτια δὲν θὰ ἐπιχειρήσουμε νά τὰ ἀλλάξουμε σὲ γαλανά, ὅπως δὲν θὰ ἐπιχειρήσουμε νά ἀλλάξουμε τὸν χαρακτήρα του, τὶς συνήθειές του καὶ τὴν προσωπικότητά του, ἀφοῦ ἦταν αὐτὰ τὰ χαρακτηριστικά πὺν μᾶς ἔκαναν νά τὸν ἐρωτευτοῦμε ἐξ ἀρχῆς. Ἄν πραγματικά εἴμαστε ἐρωτευμένοι μὲ κάποιον, τότε δὲν προσδοκοῦμε τὸ πρόσωπο αὐτὸ νά ἀποκτήσει χαρακτηριστικά πὺν δὲν ἔχει ἢ χαρακτηριστικά πὺν θὰ ἐπιθυμούσαμε νά ἔχει). Σὲ κάθε περίπτωση, ὑπάρχουν ὅμως ἀγαθὰ πὺν θὰ ἐπιθυμούσαμε νά τοὺς δώσουμε, ὅπως ὑγεία, μακροζωία, ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὸν πόνο, παιδεία, κτλ. Εἰδικώτερα, ἡ ἱστορία δείχνει ὅτι οἱ γονεῖς συνήθως προσπαθοῦν νά προσφέρουν στὰ παιδιά τους ὅ,τι τὸ καλύτερο αὐτοὶ θεωροῦν γι' αὐτά, ὅπως π.χ. ἰατρικὴ φροντίδα καὶ παιδεία, καὶ γιὰτί ὅχι καὶ τὰ ὀφέλη τῆς σύγχρονης βιοτεχνολογίας; Τὸ ἐρώτημα γιά τὸ τί ἀκριβῶς διακυβεύεται στὴν παροχὴ τῶν ἐπιτευγμάτων τῆς σύγχρονης βιοϊατρικῆς ἐπιστήμης σχετίζεται μὲ θέματα δικαιωμάτων, αὐτονομίας καὶ ἐλεύθερης ἐπιλογῆς πὺν ὅμως ὁ Michael Sandel ἀποτυγχάνει νά συζητήσει ἀφοῦ ἔχει ἐξ ἀρχῆς ἀρνηθεῖ τὸ φιλελεύθερο ἐπιχείρημα.

Ἑλένη ΛΕΟΝΤΣΙΝΗ
(Ἰωάννινα)